

شمس الدین محمد قیس رازی و المعجم

سیدمهدی بهبهانی نیا

قاضی دیوان عالی کشور

□ شمس الدین قیس رازی از اهل ری بود و سالیان متمادی و مدت‌های طولانی در ماوراءالنهر، خراسان و خوارزم اقامت داشته و زمانی هم در بخارا و مرو زندگی می‌کرده است و در دستگاه خوارزمشاهیان داخل بوده و تا اوایل قرن هفتم ابتدای استیلای تاتار در آن حدود به سر برده و سپس در رکاب سلطان محمد خوارزمشاه بر اثر هجوم و تجاوز مغول به عراق آمده و یکی دوبار در عراق قتل و غارت مغول را در چندین شهر به چشم خود مشاهده نموده و یکبار هم اسیر لشکریان مغول گشته و دلالت ایشان را کشیده است و بسیاری از کتبی که همراه داشته و مسوده بعضی از تالیفات او به غارت رفته تا بالاخره به فارس رفته و در پناه اتابک سعد بن زنگی می‌زیسته. اتابک مردی علم‌دوست بوده و شمس الدین قیس از نزدیکان و وزرای ویژه‌ی او گردیده است و بعد از مرگ اتابک در خدمت پسرش اتابک ابوبکر سعد بوده و کتاب **المعجم فی معاییر اشعار المعجم** را به نام اتابک در فارس تالیف کرده است. کتاب **المعجم** که یکی از امهات کتب ادب فارسی است، در عروض، قافیه و نقد شعر است و چون اصل کتاب به زبان عربی و بسیار مطول بوده، جمعی از ادبای فارسی از وی خواستند که از آن کتاب آنچه راجع به زبان فارسی و متعلق به اشعار دری است، انتخاب نموده، آن را در تالیفی جداگانه منظم نماید. کتاب را دو قسمت نموده، آنچه به زبان پارسی بوده در کتاب مستقل تلخیص به نام **المعجم فی معاییر اشعار المعجم** موسوم و ظاهراً آنچه متعلق به زبان عربی و اشعار تازی بوده در کتابی علی‌حده جمع کرده و آن را به «المعرب فی معاییر اشعار العرب» مسمی کرده است.

در کتاب **المعجم** بسیاری از نکات دقیق راجع به زبان فارسی و شعرای این زبان اشاره شده و برخی از اشعار آنان به عنوان شاهد ذکر گردیده که فوق‌العاده قابل استفاده می‌باشد. مخصوصاً آن قسمت از دستورهایی زبان فارسی که در این یکصد سال اخیر تالیف گردید، در قسمت پیشاوند و پساوندها از **المعجم** استفاده و اقتباس که از لحاظ توسعه‌ی زبان فارسی و موجد معانی مختلفه مفید و موثر و رافع مشکلات و «تسهیل» محاورات و مکاتبات را نموده است. (دستور زبان فارسی پنج استاد - دستورنامه دکتر محمدجواد مشکور - به عنوان مثال) لازم به ذکر است که فضلالی دیگر ایران قبل از **المعجم** در فنون نقد شعر و عروض و قوافی در این فن کتاب‌هایی پرداخته‌اند که موجب غنا و تقویت و گسترش ادب فارسی است از قبیل **حدائق السحر فی دقایق شعر** از رشیدالدین وطواط و **ترجمان البلاغه** تالیف محمد بن رادویانی و **ابدع البدایع** تالیف مرحوم شمس العلماء گرگانی اراکی و **هنجار و گفتار** تالیف شادروان حاج سید نصراله تقوی «سادات اخوی» می‌باشد.

این بود مختصری از شمس الدین قیس رازی و المعجم که امید است مورد قبول و اجابت اسانید قرار گرفته و نواقص را به دیده اغماض نگریسته و از راهنمایی و ارشاد دریغ نفرمایید. ■

نسیم خزانی

دکتر علی صدارت (نسیم)

تو چون ونوس، خدای جمال و برتر از آنی
همین نه جان و جهان منی که جان جهانی
بدین جمال، کدام آفریده‌یی به تو ماند
مگر در آینه بینی که در جهان به که مانی
نزاده است و نژاید به از تو مادر گیتی
یگانه گوهر رخشنده در زمین و زمانی
به یک کرشمه ز ره می‌بری تو پیر خرد را
که ثابتت ز سراپا فروغ و فر جوانی
ز آب و خاک بهشت است تابناک سرشتت
به‌جان فرشته نهادی به تن لطیف چو جانی
همیشه بود به رویای من شگرف، جمالی
چو نیک بنگرم اکنون تو آنی و به از آنی
نکوتر از تو نگاری مرا به وهم نیاید
که در جمال، فراتر ز حد وهم و گمانی
به حُسن صورتت افزوده‌یی نکویی سیرت
که پاک و پاک‌دل و راست‌گوی، آینه‌سانی
به پای خویش، به بند تو بنده‌وار، درآیم
اگر ز راه عنایت مرا ز من برهانی
رود فراتر از آن‌گاه، صیت شعر ز شعری
که حاصل آیدم این فخر و این شرف که تو خوانی
مرا سزد که در این خشک‌سال شعر، ببالم
بدین سخن که گرو ز آب می‌برد به روانی
حدیث عشق و جوانی توان شنید ز پیران
که گاه، لطف بهاری‌ست با نسیم خزانی
تیر ۱۳۸۶

پی‌نوشت: ۱- نام ستاره‌یی‌ست.

۱- دکتر علی صدارت (نسیم) قاضی اسبق دیوان عالی کشور و شاعر نامدار معاصر (مجله‌ی حافظ در دست) ۲- سیدحسین امین ۳- فضل‌الله کاسمی